Merkovity Norbert - Major Stella - Harkai Ágnes

A magyar országgyűlési képviselők interaktivitás-kutatása

A politikusokkal szemben szinte már elvárás, hogy használják az új információs és kommunikációs technológiákat, jelen legyenek a közösségi oldalakon és folyamatosan frissítsék státuszukat. Az viszont már nem világos, hogy ez az elvárás csak az őket kutatóktól származik-e, vagy a választóknál is jelen van e kritérium. Tanulmányunkban a kutatói elvárás oldaláról közelítjük a témát. Arra voltunk kíváncsiak, hogy a magyar Országgyűlés képviselőinek hány százaléka válaszol az általunk küldött elektronikus levélre. Az interaktivitás kutatás 2011 nevet kapott empirikus kutatás során minden parlamenti képviselőnek azonos tartalmú e-mailt küldtünk ki. Egy hétig vártuk a válaszokat, majd a beérkezett levelek alapján frakciók, nem, életkor és az Országgyűlésbe kerülés módját vontuk be a vizsgálatba. Ezek alapján tudtuk felvázolni a tipikus válaszoló képviselő profilját. Az elemzés során az interaktivitás fogalmának problémakörét is megvizsgáltuk. Ez alapján jutottunk arra a következtetésre, hogy a magyar képviselők nem különböznek lényegesen a nyugati kollegáiktól, nem fedezhető fel olyan „nemzeti" jellemvonás, ami ne lenne magyarázható a nemzetközi trendekkel.

A politika és a média között zajló interakciók sokáig lázban tartották a politikai kommunikáció-kutatásokat. Az is előfordult, hogy az interakciók jellemzőin keresztül igyekeztek a kutatók megállapítani egy-egy demokrácia minőségét. A legutóbbi időkben is születtek ilyen, tudományos vitát keltő művek (Hallin & Mancini, 2008). Mindeközben a politikai kommunikáció harmadik szereplőjének, az állampolgároknak statisztaszerep jutott, általában a meggyőző, befolyásoló és manipulációs technikák elszenvedőiként tekintettek rájuk. A politikai kommunikáció-kutatások állampolgárokhoz való hozzáállása azonban változóban van az új információs és kommunikációs technológiák (IKT) megjelenésével. A politikai folyamatokban – és nem csak a választások idején – történő állampolgári aktivitás és az azokra adott intézményi válaszok éppúgy beépülőben vannak a szakirodalomba, mint ahogy az új médiáról szóló kutatások is.

Kutatók új hulláma jelent meg a politikatudomány, a kommunikáció és a filozófia területén az elmúlt két évtizedben, amelynek képviselői kiemelten foglalkoztak az állampolgárok részvételével a demokratikus folyamatokban. Vizsgálataik arra engednek következtetni, hogy a civil párbeszéd új formái születnek a szemünk láttára, ami alapjaiban változtatja meg a nyilvánosság jól ismert formáit (Barber, 2003 [1984]; Bohman, 1996; Cohen, 1996; Dryzek, 2002; Moy & Gastil, 2006; Chambers, 2009). A tudományos érdeklődés az interakcióra fókuszál és inkább az internetet vizsgálja, mintsem a mobilkommunikációt. A technológia kezdeti felhasználóinak sajátosságaiból kiindulva, a kilencvenes évek 35 év körüli férfiakról szóló vizsgálatairól mára demográfiailag jóval sokszínűbb csoportokra helyezik át a hangsúlyt. A hagyományos nyomásgyakorló csoportok az e-mailek, a vírusvideók, a honlapok stb. segítségével olcsóbban képesek mozgósítani tagjaikat vagy kapcsolatba lépni a politikai szervezetekkel (Margolis & Moreno, 2009: 32–37). Ugyanakkor nemcsak a hagyományos csoportok, az egyes polgárok is sokkal egyszerűbben kerülhetnek interakcióba a képviselőikkel vagy a kormányzat hivatalnokaival (Bimber, 2003). A civilek és a politika közötti kapcsolat elemzése nagy népszerűségre tett szert Barack Obama 2008-as választási kampánya után. Az egyesült államokbeli elnökválasztás attól vált felkapottá, hogy Obama kampánystábja, a korábbi kampányoktól eltérően, tudatosan szervezte az új IKT-kon a segítő szándékú civileket (lásd erről Dessewffy & Ravasz, 2009; Merkovity, 2009). Végigtekintve a 2011–2012-es nemzetközi konferenciaidényen, várható, hogy az „arab tavasz"-ról szóló esettanulmányok is hasonló utat járnak majd be, azzal a különbséggel, hogy 2008-hoz képest a civilek voltak a kezdeményezők. Mindkét esetben felfokozott politikai hangulatról beszélhetünk. Míg az Obama-kampánynál a választások, addig az „arab tavasz" esetében az elégedetlen civilek szavát meghallani nem akaró politikai vezetés váltotta ki a társadalmi cselekvés nem mindennapi formáit. Felvetődik azonban a kérdés, mi a helyzet a mindennapokkal, amikor mind a politika, mind a civilek viszonylag normális hétköznapjaikat élik? Várható-e, hogy ilyenkor is meghallják a politikusok a civilek hangját? Segítik-e az interakciót az új IKT-k? A kérdések megválaszolásához először közelebbről kell megvizsgálni az új IKT-k szerepét a politikai kommunikációban, valamint értelmezni kell az interakció kérdését.

Az új IKT-k és az interakció

Az információs és kommunikációs technológiák jelentőségét pozitív és negatív oldalról is megközelíthetjük. Szem előtt tartva kutatásunkat csak a pozitív lehetőségekkel foglalkozunk. Thierry Vedel szerint az új IKT-eszközök lehetővé teszik, hogy az azonos érdeklődésű emberek kapcsolatba lépjenek egymással, tekintet nélkül a fizikai és a társadalmi korlátokra. Először, a kisebbségek például az internetnek köszönhetően oszthatják meg identitásuk közös értékeit és globális szinten növelhetik a politikai súlyukat. Másodszor, ha ezek az emberek létrehozzák a csoportjukat, akkor már könnyen tudnak ötleteket megosztani annak érdekében, hogy megfogalmazzák saját programjukat és eldöntsék, hogyan kívánják végrehajtani azt. Rendszeres e-mail üzenetek, fórumok biztosíthatják a párbeszéd intézményesített formáit. Harmadszor pedig a döntéshozók befolyásolására lehet használni az IKT-eszközöket, például szervezett e-mail kampányok keretében (Vedel, 2003: 43–44). Vedel tehát az IKT-kban rejlő három pozitív lehetőségét veszi sorra. Feltételezi, hogy az emberek együttműködésen keresztül szereznek érvényt politikai érdekeiknek. Elfogadva a *homo politicus* létét, meg kell jegyeznünk, hogy a 20. századot végigkísérő ideológiák elhalványodása és a liberális identitás krízise önmagában diffúz „szekularizációt" eredményezett. Ez más jelenségekkel együtt jelentkezett, mint például az elégedetlenséggel, a politika iránt érzett ellenérzésekkel, a politikai cselekvés régi formáinak megtagadásával (például a szavazási hajlandóság csökkenésével), aminek az eredményét úgy szokták leírni, hogy az emberek individualizmusba menekülnek. Különösen a fiatalabb generációk tekintetében teszik meg ezt a megállapítást (Mazzoleni, 2000: 326.). Emiatt a kutatás kiindulópontját az egyének irányába kellett fordítani. Az egyéni és egyedi kérdéseknek adtunk helyet, így tudtuk ugyanis mesterséges módon visszaadni a politikával kapcsolatba lépő és kommunikáló egyéneket. Ezzel érkezünk meg az interakció kérdéséhez.

Az interakció fogalma zavaró kifejezés az új IKT-eszközök környezetében, mert egyszerre több jelenségre is utalhat. Jelenthet egymásra hatást az emberek és a számítógépek között, de jelentheti a számítógépek szoftveren, hardveren és hálózatokon keresztül megvalósuló egymás közötti együttműködését is (Stromer-Galley, 2004: 391). Emiatt szükséges meghatározni az interakció jelentését. Ezt megtehetjük a médium oldaláról, azaz hogy képes-e egy médium az interaktivitás élményét nyújtani a felhasználóknak? Kiousis (2002) szerint ahhoz, hogy interaktív médiumról beszélhessünk, annak magába kell foglalnia (1) a kétirányú kommunikáció lehetőségét, ahol (2) az adó és a vevő szerepe felcserélődhet, (3) a kommunikáció gyorsasága a valós időhöz közelít és (4) függőséget tartalmaz, amit egy harmadik fél (például szolgáltató) tart kézben. A definíció rugalmatlan feltételeket szab az interakciónak, mivel a „valós időhöz közelítés" kívánalmával figyelmen kívül hagyja az emberi tényezőt, azt a jelenséget, amikor lehet arra számítani, hogy visszacsatolást kapunk a vevőtől, de biztosra vehető, hogy a visszajelzés nem lesz azonnali. Ezt a logikát követve az e-mailt nem sorolhatjuk minden esetben az interaktív médiumok közé, mert egy levél elküldése és az arra kapott válasz között több nap, akár hetek is eltelhetnek. Kiousis definíciója alapján tehát úgy kell tekinteni az e-mailre, mint egy olyan médiumra, amely nem minden esetben interaktív, de magában hordozza az interaktivitás lehetőségét.

Felhasználó szempontú interakció-értelmezést McMillan (2002) ad. A felhasználó rendszer irányú, az egyik felhasználótól a másik felhasználó felé irányuló és a felhasználó dokumentum irányú interaktivitásokat különbözteti meg. Az első egyirányú kommunikációt feltételez, ahol a felhasználó kattintgatni vagy letölteni tud. Az egyik felhasználótól a másik felhasználó felé irányuló interaktivitás sokoldalú kommunikációt jelent, ilyen valósul meg például az internetes fórumokban. Ez a fajta kommunikáció egyirányú vagy kétirányú lehet, attól függően, hogy mi a célja az interaktivitást kezdeményezőnek. A felhasználó dokumentum irányú kommunikáció például a blogoknál figyelhető meg, ahol a felhasználó kommentárjaival alakítja a dokumentumot, aktív társszerzővé válva ezzel. A múltban többen is arra a következtetésre jutottak, hogy a politikusok a felhasználótól a rendszer irányába zajló interaktivitást kedvelik, mert ezek segítik hatékonyabbá tenni az információáramlást. Igyekeznek azonban elkerülni a felhasználótól másik felhasználó felé irányuló és felhasználó dokumentum irányú interaktivitásokat, mert így előzhetik meg a nem várt következményeket (lásd erről Williams et al. 2005; 2006; Tedesco, 2007). Eközben az állampolgárok kedvelik a felhasználó rendszer irányú interakción túli kommunikációs formákat/lehetőségeket. Vizsgálataik alapján Stromer-Galley és Foot (2002) arra jutottak, hogy az emberek szeretik, ha választ kapnak a politikusoktól, ami a politikus pozitív megítélését eredményezheti.

Az internet mint kommunikációs híd

Napjainkban az interneten történő kommunikáció alapját képezi mindennapi kapcsolattartásunknak. A politika világát sem hagyta érintetlenül ez a változás, elég csak arra gondolnunk, hogy Magyarországon a legutóbbi választási kampány során két párt is (a Jobbik és az LMP) kifejezetten a világhálón toborozta híveit. Kutatásunk során arra voltunk kíváncsiak, hogy egy olyan évben, amikor nincs választás, a parlamenti képviselők hány százaléka válaszol elektronikus megkeresésünkre. Vagyis megfordítottuk a kommunikáció irányát: nem azt vizsgáltuk, hogy a politikusok milyen hatékonysággal érik utol a választópolgárokat az interneten, hanem azt, hogy hétköznapi emberek (jelen esetben egy egyetemi kutatócsoport)[1] világhálón érkező megkeresésére mennyire reagálnak aktívan azok, akiknek 2010-ben bizalmat szavaztunk.

Általános feltételezés, hogy minél idősebb valaki, annál nagyobb a valószínűsége, hogy idegenkedik a számítástechnika mindennapi használatától. A magyar Országgyűlésből lassan kikerül azon politikusok generációja, akiknek számítógépes írástudása alacsony. Az internetszkeptikus képviselők egyre kisebb aránya arra enged következtetni, hogy Kumin Ferenc 2003-ban végzett hasonló felméréséhez képest, amelynek során e-mailben kereste meg az akkori parlament tagjait, a végeredmény 2011-ben magasabb lesz.

Ennek érdekében úgy gondoltuk, érdemes megvizsgálnunk a parlament átlagéletkorát. Ezt frakciók szerinti csoportosításban tettük meg, mert így pontosabb képet kaptunk. A 224 képviselőt tömörítő Fidesz-frakció átlagéletkora 48,7 év, a 37 politikusból álló KDNP átlagosan 54,2 éves, a 48 tagú MSZP 50,8 évvel, míg az MSZP-ből kivált 10 fő alkotta Demokratikus Koalíció (a DK-t a függetlenek között találjuk, így „kvázi frakcióként" vizsgáltuk tömörülésüket) 48,4 évvel képviselteti magát. A 46 tagú Jobbik átlagosan 40,9 éves, a 15 képviselőből álló LMP frakció 38,3 éves, és végül a 4 független képviselő 51,3 év átlagéletkorral bír.

A korábban megfogalmazott alapgondolatból kiindulva kutatásunktól a következő eredményeket vártuk: (a) egyrészt a legtöbb válaszlevelet a legfiatalabb politikai csoportoktól, vagyis az LMP-től és a Jobbiktól, míg a legkevesebb reakciót a legidősebb frakcióktól, a KDNP-től, illetve a független képviselőktől kapjuk. Természetesen a képlet nem ilyen egyszerű, hiszen nemcsak az életkor, hanem a pártok jelenlegi erőviszonya is befolyásolja a végeredményt.[2] Másrészt (b) azt is vártuk, hogy az egyes frakciókon belül inkább a fiatalabbak ragadnak billentyűzetet, és válaszolnak elektronikus megkeresésünkre, vagyis a válaszolók átlagéletkora alacsonyabb lesz, mint a frakcióké. A kutatásunk idején a magyar Országgyűlésben 384 képviselő foglalt helyet,[3] ebből csupán 34 volt nő, százalékban kifejezve mindez 8,8 százalékot jelent, vagyis megállapíthatjuk, hogy a hölgyek alulreprezentáltak a parlamentben, ebből adódóan azt vártuk, (c) a női válaszolók száma is 8,8 százalék körül alakul.

Az értékeléskor a fent említett probléma kiküszöbölése miatt nem a válaszok számát, hanem azok arányát vettük figyelembe, ennek kiszámításához meg kellett vizsgálnunk, hogy az egyes frakciókon belül hogyan alakul a női képviselők száma. A Fideszben 19, a KDNP-ben, az MSZP-ben és a Demokratikus Koalícióban 2-2, míg a Jobbikban 3, az LMP-ben 5 nő foglalt helyet, illetve a függetlenek csoportjában egy hölgyet találtunk. Az említett számok alkották a 100 százalékot, ehhez viszonyítva kellett megadnunk a válaszolók arányát, így összevethetővé vált, melyik nem az aktívabb, ha kapcsolattartásról van szó.

Az Országgyűlés 386 helyéből 176-ot egyéni, míg 210-et listás mandátummal lehet megszerezni. A legutóbbi, 2010-es választásokon, a Fidesz-KDNP nemcsak a parlamenti helyek több mint kétharmadát, de az egyéni mandátumok majdnem teljes egészét is megszerezte három kivételével, azaz a Fidesz-KDNP frakciója a 176 egyéni helyből 173-at a magáénak tudhat. Ennek megfelelően felmérésünk során az volt a várakozásunk, hogy a kormánypártok jelenlegi kommunikációs erőfölényének köszönhetően kevesebb választ kapunk tőlük. Nem feltétlenül azért, mert a kormányon lévők sokkal „lustábbak" lennének válaszolni az e-mailünkre. Csupán abból a tényből indultunk ki, hogy az ellenzékbe kényszerült többi politikai csoport sokkal inkább rákényszerül a direkt kommunikációra, mint a kormánypártok. Ugyanis kisebb politikai erejüket úgy tudják kompenzálni, ha minél többször hallatják hangjukat, akár olyan formában is, hogy nagy számban válaszolnak egy kutatócsoport elektronikus megkeresésére. Ha eltekintünk a már említett erőfölénytől,

1 A felmérést az SZTE ÁJTK Nemzetközi tanulmányok MA és Politikatudományok MA Információs hálózatok szerepe a politikai kommunikációban című kurzus keretében végeztük el.

2 A kormánypártok és az ellenzéki pártok eltérő nagyságú frakciói befolyásolják az eredményt. Erre a későbbiekben még hosszabban kitérünk.

3 A kutatás kezdetekor Arnóth Sándor és Balsai István helyére még nem választottak új képviselőt.

akkor a józan ész logikáját követve azt az eredményt kellene kapnunk, hogy (d) elsősorban azok a politikusok válaszolnak majd nagyobb arányban a levelünkre, akik egyéni választókerületből jutottak a parlamentbe. Ők azok, akik a választókkal való intenzívebb kapcsolattartásra vannak utalva. Másfelől vizsgálva a kérdést azt is figyelembe kell vennünk, hogy a listáról a parlamentbe került képviselőknek sokkal közvetettebb a kapcsolata a választópolgárokkal. A listás képviselőkre pártjuk miatt szavaznak a választók, így kisebb a súlya önálló népszerűségüknek, mint egyéni mandátumos társaik esetében, amit azzal próbálhatnak meg kompenzálni, hogy fontosnak ítélik a kapcsolattartást még a parlamentbe bejutva is, így nagyobb arányban válaszolnak megkeresésünkre. Vagyis ennek a kérdésnek úgy mentünk elébe, hogy általunk többféle, előre elgondolt forgatókönyv is megvalósulhat.

Végül utolsó felvetésként (e) az ellenzékkel, azon belül is a két legújabb csoporttal, a Jobbikkal és az LMP-vel foglalkoztunk. Mint azt már korábban is hangsúlyoztuk, azt vártuk, hogy az ellenzékbe szorult pártok (MSZP, Demokratikus Koalíció, Jobbik, LMP és a független képviselők csoportja) azzal kompenzálnak, hogy sokkal többet hallatják hangjukat, esetünkben ez azt jelenti, hogy nagyobb hajlandóságot mutatnak a válaszolásra, mint a kormánypártok (Fidesz, KDNP).

A Fidesz frakciójának nagysága miatt (224 képviselő) ebben az esetben is ügyelnünk kellett arra, hogy a nagy számok ne torzítsák el a kapott eredményt, így nemcsak az egyes frakciókra kivetítve volt érdemes kiszámolni, hogy a képviselők hány százaléka válaszolt, hanem azt is figyelemmel kellett követni, hogy hogyan alakul a parlament válaszolási hajlandósága egy-egy párt nélkül. Ez az arány azt képes megmutatni, melyik politikai csoportosulás rontja, vagy éppen javítja az összeredményt.[4] A korábban említett gondolatból kiindulva azt vártuk, hogy arányait tekintve kevesebb választ kapunk a Fidesztől, mint a többi párttól.

A Jobbikot és az LMP-t azért vizsgáltuk külön, mert tagjainak többsége a fiatalabb generációhoz tartozik (a Jobbiknál 40,9, míg az LMP-nél 38,3 az átlagos életév, így ez a két legfiatalabb párt a parlamentben), illetve ezek azok a politikai csoportok, amelyek a 2010-es választások alkalmával kifejezetten az internetet használták kampányukhoz. Ennek több oka volt, egyrészt kevesebb anyagi erőforrással rendelkeztek, mint a nagyobb múltra visszatekintő pártok, másrészt a médiában való szereplési lehetőségeik is szerényebbek voltak, mint azoknak a pártoknak, amelyeknek már kialakult a saját csatornájuk a nyomtatott, illetve elektronikus sajtóban. Ennélfogva azt vártuk, hogy az olyan internetközeli pártok képviselői, mint a Jobbik és az LMP, arányait tekintve több választ küldenek e-mailes megkeresésünkre, mint a többi politikai csoportosulás.

A felmérés módszertana

A fent említett kérdések megválaszolására az összes (384) országgyűlési képviselőnek, a parlament.hu-n feltüntetett, hivatalos e-mail címére levelet küldtünk, majd a beérkező válaszokat összesítettük. A következő módszertan szerint folytattuk kutatásunkat.

Elsősorban arra voltunk kíváncsiak, a jelenlegi parlament hány százaléka válaszol a hivatalos, elektronikus postaládájába érkező megkeresésre, illetve kíváncsiak voltunk arra is, hogy az utóbbi években egyre hétköznapibbá váló, interneten keresztül megvalósuló kommunikáció által jellemzett jelenben hogyan módosul a Kumin által nyolc évvel ezelőtt kapott 15 százalékos eredmény (Kumin, 2003).

Felmérésünk első lépéseként frakciók szerint csoportosítottuk az országgyűlési képviselőket (Fidesz, KDNP, MSZP, Jobbik LMP, DK és függetlenek), erre azért volt szükség, hogy a későbbi adatfeldolgozás során megkönnyítsük saját munkánkat. Így első lépésként a parlament.hu oldalon kerestünk rá az egyes frakciók névsorára. A listák összeállítása után megkerestük a hivatalos e-mail címet az egyes képviselők adatlapján, majd összeállítottuk a frakciók e-mailes címlistáját.

A leveleket 2011. október 12. és 17. között küldtük ki egy általunk létrehozott gmail-es e-mailfiókból (interaktivitas.kutatas2011@gmail.com), majd egy hétig vártuk a válaszleveleket. Mivel nem egy időpontban postáztuk a megkereséseinket, ezért minden válasz esetében meg kellett vizsgálnunk, hogy a küldéstől számított egy héten belül érkezett-e. A válaszok fogadásának idejét igyekeztünk reálisan meghatározni. Figyelembe vettük azt, hogy a képviselők valószínűleg több levelet kapnak, mint egy átlagos felhasználó, így valószínűsíthető, hogy nem aznap vagy másnap kapunk választ

4 Ez a számítási módszer hasonlatos ahhoz, amikor például a választási eredményeket az ország fővárosa nélkül számolják ki a politológusok, hogy megkapják a „vidék" politikai preferenciáit.

a kérdésünkre. Feltételeztük azt is, hogy ezek a levelek bizonyos szűrőkön mennek át (személyi asszisztens, titkárnő stb.), így időbe telik, amíg a politikus személyesen is találkozik a küldeményünkkel. Mindezen szempontok figyelembe vétele mellett több esetben is előfordult, hogy a képviselők kicsúsztak az általunk felállított egyhetes határidőből. A kutatásunk szempontjából nem tekintettük relevánsnak ezeket a leveleket. Érdekes adalék azonban, hogy a későn érkezett leveleket általában nem a megkeresett politikusok, hanem azok egy-egy megbízottja küldte. Ugyanakkor a szűrőkön (például személyi asszisztenseken vagy spamszűrőkön) elakadt levelekkel nem foglalkoztunk, hiszen azzal előnybe hozhattuk volna ezeket a képviselőket azokkal szemben, akik rövid időn, akár egy napon belül válaszoltak.

Levelünk megfogalmazásánál ügyeltünk arra, hogy mindössze pár sorban foglaljuk össze, kik vagyunk, és miért küldjük a levelet, illetve mire vagyunk kíváncsiak. A rövid, tömör formára azért volt szükség, mert így nagyobb valószínűséggel foglalkoznak a levelünkkel, ennek oka, hogy abból az alapvetően pesszimista alapfelvetésből indultunk ki, hogy a képviselők valószínűleg kevesebb hajlandóságot mutatnak egy hosszabb terjedelmű levél megválaszolására.

Az általunk feltett kérdés politikailag semleges. Kutatásunk végeredményét nem kívántuk befolyásolni politikai, ideológiai tartalmú kérdéssel, amelytől adott esetben az egyik frakció képviselői elzárkóznának. Arra is ügyeltünk a kérdés megfogalmazásakor, hogy túl személyes se legyen érdeklődésünk, ezzel sem szerettük volna elriasztani a válaszolókat. Ezért a képviselők kedvenc tévéműsorára kérdeztünk rá, amitől némileg „bulváros" színezetett kapott a kutatás, azonban így lett kellően depolitizált a levelünk. Minderre azért volt szükség, mert feltételeztük, az általunk feltett kérdésre előfordulhat kitérő válasz is. Válaszlehetőséget nem adtunk meg, ezzel sem akartunk hatást gyakorolni a végeredményre.

Provokatív módon azt is beleírtuk levelünkbe, hogy nem a válaszok tartalmát kívánjuk elemezni, hanem a válaszolási hajlandóságukra vagyunk kíváncsiak. Így kijelentettük, nem azzal a céllal küldtük a levelet, hogy megtudjuk a Tisztelt Ház tagjai körében melyik a legnépszerűbb tévéműsor. Értékelésünk szempontjából nem a releváns válasz volt a fontos, csupán az, hogy kapjunk valamiféle válaszreakciót akár kitérőt, akár elutasítót.[5]

Eredmények

A következőkben a korábban bemutatott kutatási folyamat eredményeit, valamint az általunk megfogalmazott kérdésekre kapott válaszokat ismertetjük.

384 képviselőtől a megadott egy hetes időintervallumban összesen 106 választ kaptunk. Ez 27,6 százalékos válaszolási hajlandóságot jelent, vagyis a képviselők ennyi százaléka volt hajlandó reagálni megkeresésünkre, ideértve a kitérő, esetleg negatív hangvételű e-maileket is. Célszerű azonban ezt az adatot tovább vizsgálnunk, hiszen e mögött több részeredményt is találunk, melyek segítségével jóval árnyaltabb képet kapunk a honatyák válaszolási hajlandóságáról, e-mailes interaktivitásáról. A további elemzés alapvetően a Fidesz-KDNP frakció kétharmados „túlsúlya" miatt indokolt, hiszen képviselőik nagy száma jelentős befolyással van a kapott eredményünkre.

Ha a kapott válaszok mennyiségét, arányát frakciónként tanulmányozzunk, a következő adatokat kapjuk. A Fidesz-KDNP frakció válaszolási hajlandósága 18,70 százalék, ami 49 válaszlevelet jelent. Ebből 40 a Fidesz, 9 a KDNP képviselői részéről érkezett, tehát a kormányt alkotó két pártnál ez az arány 17,86 százalék (Fidesz) és 24,32 százalék (KDNP), ami két szempontból is figyelemre méltó. Egyrészről látható, hogy a fideszes képviselők igen alacsony arányban hajlandóak reagálni az elektronikus levél formájában történő kapcsolatfelvételre, s ebből sejthető, hogy a fentebb ismertetett 27,6 százalékos összeredményt negatív irányba befolyásolták. Másrészről érdekes, hogy a KDNP, ahol a képviselők átlagéletkora – amelyről később még lesz szó – a legmagasabb (54,2 év), nagyobb arányban válaszolt, ami ellentmond várakozásainknak.

Mindez az MSZP-re vetítve a következőképp alakult. A 48 kiküldött levélre 21 válasz érkezett, ami 43,75 százalékot jelent. A legnagyobb ellenzéki párt eredményeit – a Fidesz-KDNP-hez hasonlóan – érdemes összevetni az időközben ebből a frakcióból kivált Demokratikus Koalíció adataival. Utóbbi, tíz főből álló csoporttól négy válasz érkezett, ami kereken 40 százalékos eredmény. A két párt értékei között tehát közel sincs akkora különbség, mint a kormánypártok esetében, valamint mindkét párt pozitívan hatott a 27,6 százalékos végeredményünkre. Mindemellett megállapítható,

5 A következő módon vezettük fel a kérdést: „A Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karának Nemzetközi Tanulmányok MA és Politikatudomány MA szakos hallgatói vagyunk. Egyik tanóránk keretén belül (Információs hálózatok szerepe a politikai kommunikációban) felmérést készítünk. Ennek kapcsán szeretnénk megkérdezni Önt, hogy mi a kedvenc tévéműsora?"

hogy a Fidesz-KDNP 18,70 százalékához képest több mint kétszer jobb arányt értek el. Erre jó magyarázat lehet maga az ellenzéki lét, mely indokolja a választókkal való intenzívebb kapcsolattartást a későbbi választási siker elérése érdekében.

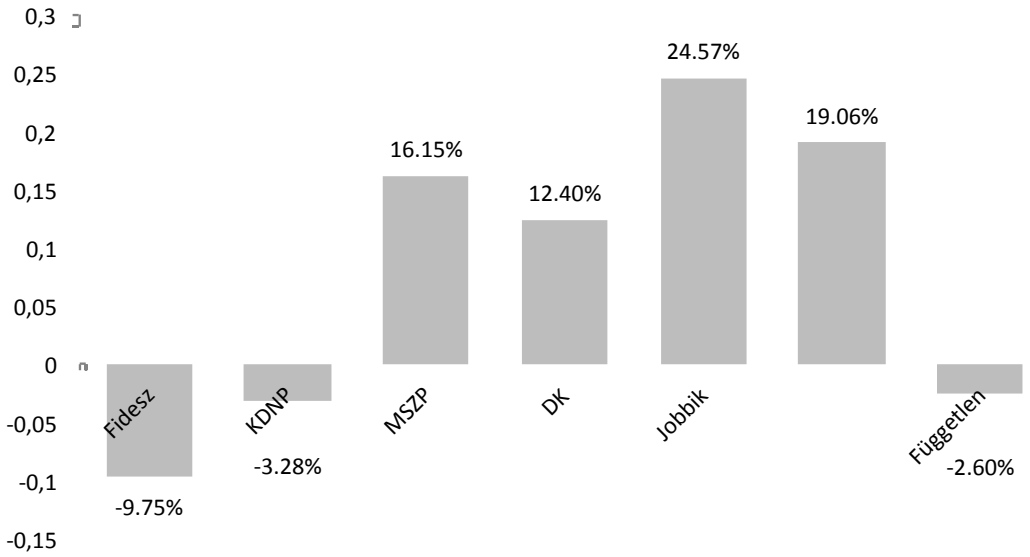
A Jobbik 46 képviselőjétől 24 válasz érkezett. Ez 52,17 százalékos arányt jelent, ami a legjobb eredmény, ha összevetjük a parlamenti frakciókat, hiszen az LMP 46,67 százalékot ért el – tizenöt főből heten reagáltak –, míg a négy független képviselőtől egy válasz érkezett, ami 25 százalék. A két kisebb párt végeredménye alapvetően a várakozásoknak megfelelően alakult, hiszen 2010-ben választási kampányuk során sokat használták a világháló adta lehetőségeket kampánycélokra. Érdemes kiemelni, hogy az MSZP 43,75 százalékos eredménye alig marad el az LMP-től, ami a két frakció átlagéletkorát tekintve (MSZP: 50,8 éve, LMP: 38,3 év) mindenképpen meglepő, hiszen ezek szerint az e-mailes kapcsolattartásban az MSZP alig marad el a parlament „legfiatalabb" képviselőcsoportja mögött. A Jobbik magas eredménye minden kétséget kizáróan összefüggésbe hozható azzal a ténnyel, hogy a hagyományos médiában rendre alulreprezentáltak, így más felületen igyekeznek ezt kompenzálni. Emellett meg kell említeni a korábbi megállapításunkat, az ellenzéki pozícióból adódó kapcsolattartási kényszert is, ami természetesen az LMP-re is vonatkoztatható.

Az ismertetett eredményeket a következő táblázat foglalja össze:

1. táblázat: Válaszolási hajlandóság a frakciók nagyságához viszonyítva

	Az egyes frakciók képviselőinek száma[6]	Kapott válaszok száma	Válaszolási hajlandóság a frakciók nagyságához viszonyítva
Fidesz	224	40	17,86%
KDNP	37	9	24,32%
MSZP	48	21	43,75%
DK	10	4	40%
Jobbik	46	24	52,17%
LMP	15	7	46,67%
Függetlenek	4	1	25%
Összes	**384**	**106**	**27,6%**

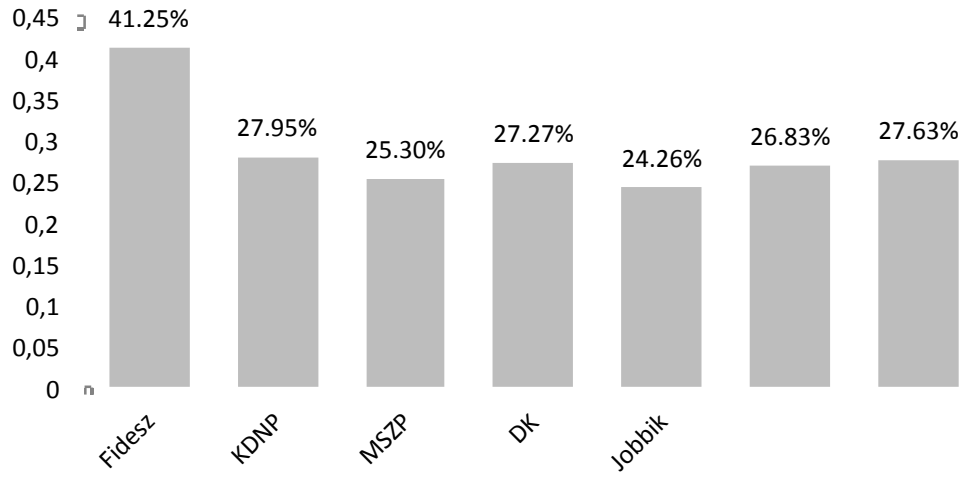
1 ábra: Eltérés a teljes átlagtól (a 27,6 százaléktól)

6 Minden képviselőnek küldtünk levelet. A képviselők és a kiküldött levelek száma megegyezik.

Cizelláltabb kép tárul elénk, ha megvizsgáljuk egy-egy párt *nélkül* a válaszolási hajlandóságot, hiszen így kézzel foghatóvá válik, hogy melyik frakció, milyen irányba módosította a végeredményt, vajon nélküle hogyan alakult volna a végeredmény. A módszer a következő. Az összes képviselő számából kivontuk az adott párt frakciójának létszámát, majd hasonlóképpen az összes kapott válaszból a frakció által küldött válaszok számát, és a két adatból százalékos eredményt számoltunk. Ezzel végképp kiküszöböltük a kormánypártok „túlsúlyát" és jóval pontosabb adatokat kaptunk, mint mikor egyszerűen elosztottuk az összes kapott választ az összes képviselő számával.

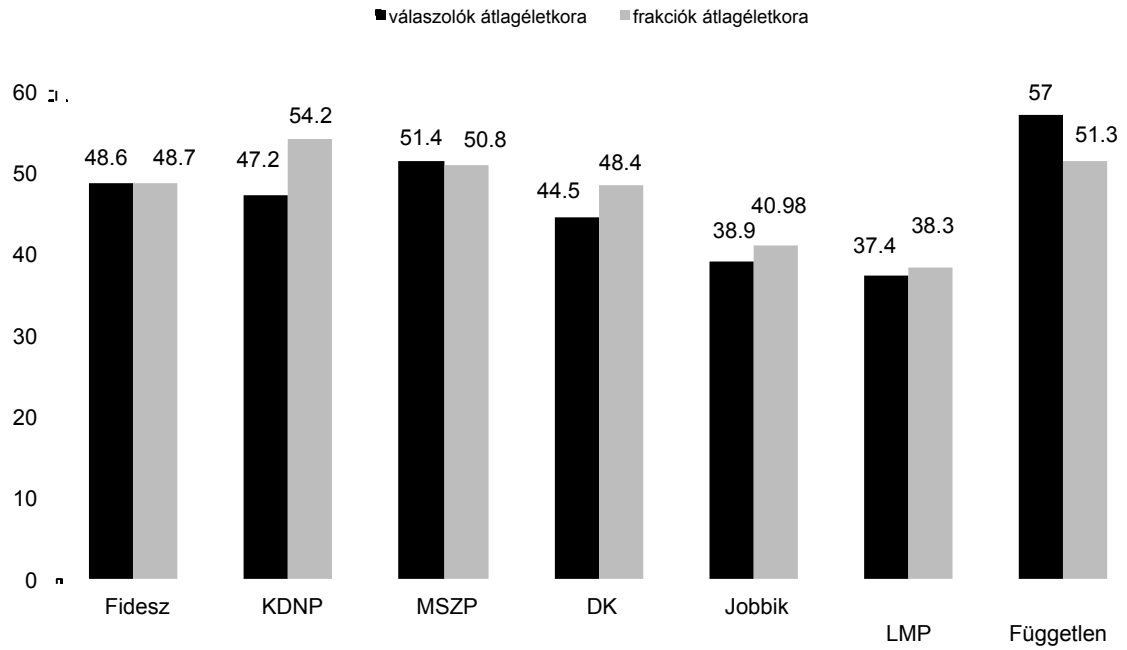
2. ábra: Válaszolási hajlandóság egy-egy párt nélkül

Egy Fidesz-KDNP nélküli parlamentben ez a számítás a következő eredményt hozná. A kormánypártok nélkül az országgyűlésben 124 képviselő foglalna helyet, ha eltekintünk a Fidesz-KDNP válaszaitól 57 válaszlevél marad, tehát ebben az esetben a parlamentnek 45,97 százaléka válaszolt volna. Mivel ez az eredmény majdnem duplája az összesítettnek (27,6 %), így a fentebbi állításunk, miszerint a kormánypárti frakciók alacsony válaszadási hajlandóságának negatív hatása van a végeredményre, immár bizonyított. A két pártot külön is megvizsgálva az eredmény 41,25 százalék a Fidesz, 27,95 százalék a KDNP nélkül. Ebből jól látható, hogy a kormánykoalíción belül a Fidesz frakciója az, amelyik létszámához képest a rosszabb arányban válaszolt. Ha az MSZP-vel kapcsolatban végezzük el a számítást, 25,30 százalékot kapunk, a Demokratikus Koalíciónál 27,27 százalék, a Jobbik nélkül 24,26 százalék, az LMP nélkül 26,83 százalék és végül, ha a függetlenektől tekintünk el, akkor 27,63 százalékot kapunk. A felsorolt eredmények alátámasztják a fenti állítást a Fidesz-KDNP – és azon belül is a nagyobb kormánypárt – alacsony válaszadási hajlandóságának negatív hatásáról, hiszen nélkülük a százalékos arány körülbelül kétszer magasabb, míg ha az ő eredményük is a számítás részét képezi, akkor csupán a végső érték körül alakulnak az adatok, az eltérés mindössze néhány százalék.

Érdekes adalék lehet még felmérnünk a beérkezett válaszok alapján a válaszolók átlagéletkorát, melyet a lenti táblázat szemléltet.

3. ábra: A válaszolók átlagéletkora

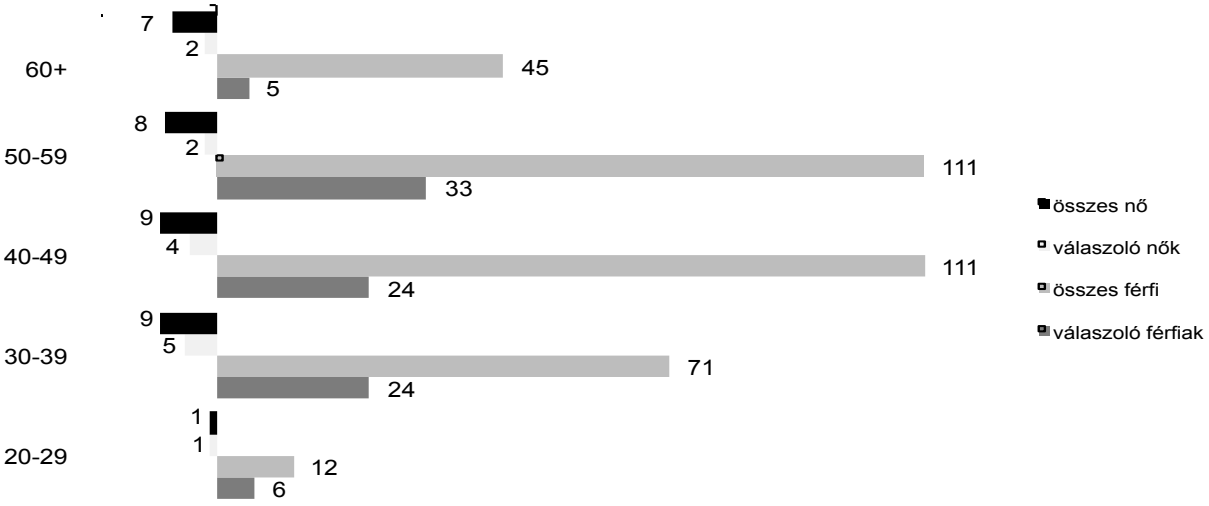

A táblázatból egyrészt látszik a válaszolók, valamint frakciójuk átlagéletkora, másrészt lehetőségünk nyílik néhány megállapításra. A kétféle átlagéletkor alapvetően közel esik egymáshoz. Ezalól a KDNP, valamint az MSZP és a függetlenek képeznek kivételt. A függetlenek eredménye félrevezető, mivel ott nem beszélhetünk a válaszadók átlagéletkoráról, ott az *egyedüli* válaszadó életkora közel hat évvel magasabb, mint az átlag. Az MSZP pedig az egyetlen olyan frakció, ahol ha kevéssel is, 0,6 évvel, de a válaszolók életkora magasabb mint a frakcióé. Emellett kiemelendő, hogy a legidősebb frakció, a KDNP válaszadóinak átlagéletkora (a többi adat tükrében) jóval alacsonyabb (hét évvel), mint saját csoportjuké, valamint a Fidesz és az MSZP válaszolóinak átlagéletkora.

Kiszámolhatjuk azt is, hogy mely korosztálynak volt a legnagyobb a válaszolási hajlandósága. A Fidesz soraiból az 50–59 közöttiek 21,13 százalékos eredménye a legmagasabb. A KDNP esetében a 30–39 éves korosztály 75 százaléka a legmagasabb. Ez a részeredmény alátámasztja azt a feltevésünket, hogy a fiatalabb generáció fog nagyobb valószínűséggel válaszolni az internetes kapcsolatfelvételre. Az MSZP-nél szintén a 30–39 éves, valamint a 60 feletti korosztálynál a legnagyobb ez az arány, egyaránt 50,00 százalék, s ugyanez az eredmény a Demokratikus Koalíció esetében is. A Jobbiknál a 20–29 éves korcsoport 83,33 százaléka emelkedik ki, s ez meg is felel a várakozásoknak, hiszen, ahogyan már említettük, a fiatalabb generáció szívesebben használja az internetet mind kapcsolattartásra, mind egyéb tevékenységekre. Ennek azonban ellentmond az LMP eredménye, ahol, mint „legfiatalabb" frakciónál, a legegyüttműködőbb korosztály a 40–49 évesek, 66,67 százalékkal.

Még pontosabb képet kaphatunk a válaszadókról, ha a kor mellett a nemek szerinti megoszlást is megvizsgáljuk. Az erre vonatkozó adatokat az alábbi táblázat tartalmazza.

4. ábra: A nem és a kor összefüggései a válaszolási hajlandóságban

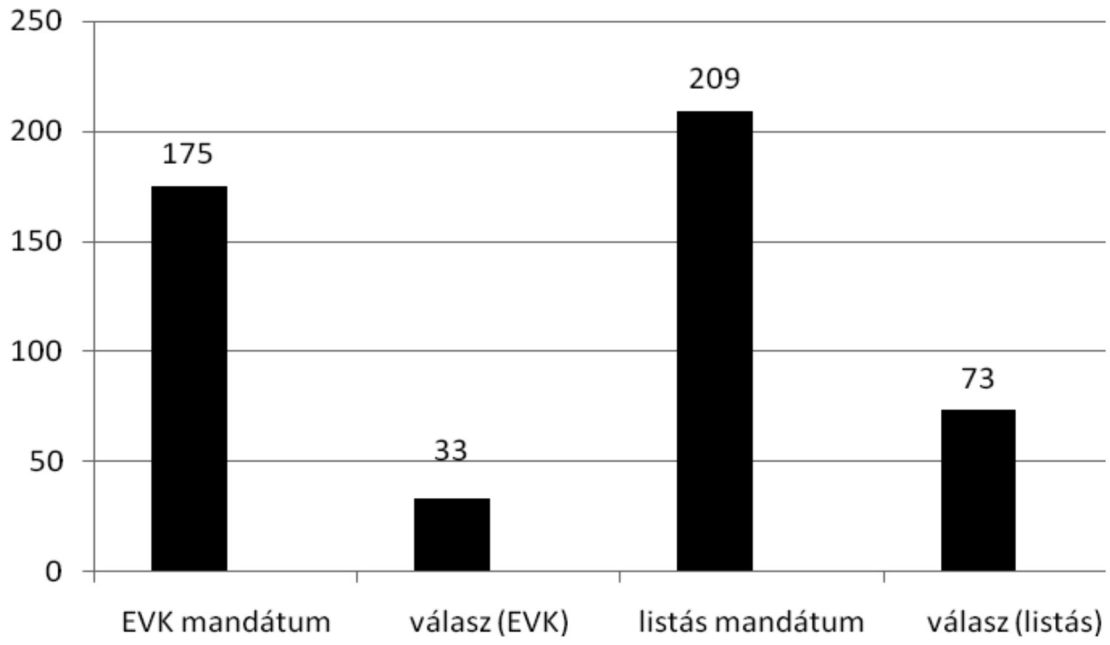

Ismert tény, hogy a nőkhöz képest a férfiak messze túlreprezentáltak a parlamentben, így azt vártuk, hogy nagyobb számuk miatt a férfiak nagyobb arányban hajlandóak reagálni a kapcsolatfelvételre. Az eredmények azonban nem ezt igazolják, hiszen a férfiak csupán 26,29 százaléka válaszolt, míg a nők esetébenez ez a szám 41,18 százalék. A táblázat adatai is ezt erőstik meg. A férfiaknál a legmagasabb százalékos arányt a 20–29 éves korosztálynál találjuk (50%), ám ugyanez az arány a nők tekintetében 100 százalék. Ha ehhez hasonlóan megvizsgáljuk az összes korcsoportot, azt találjuk, hogy a nők százalékos eredménye mindenütt nagyobb: 20–29 éveseknél 100 százalék, 30–39 között 56 százalék, 40–49 éves csoportnál 44 százalék, 60 év fölött pedig 29 százalék. Ugyanezek az adatok a férfiak esetében, sorrendben a következőképp alakulnak: 50 százalék, 34 százalék, 22 százalék és 11 százalék. Az 50–59 közötti korosztályt azért emeljük ki, mert ez az egyetlen korcsoport, ahol a férfiak magasabb százalékot értek el (30 %), mint a hölgyek (25 %), de a különbség itt sem számottevő. A nők nagyobb válaszolási hajlandósága frakciónkénti és korcsoportok szerinti vizsgálatnál is igazolódik. A teljesség igénye nélkül csak néhány példát említünk. A nagyobbik kormánypártnál a 30–39 év közötti nők válaszoltak a legnagyobb arányban (33,33 %) az adott korcsoportban, ugyanez az adat az összes fideszes képviselőtől érkező válasz esetében 18,75 százalék. Mivel az MSZP-ből az összes nő válaszolt, tehát a válaszolási hajlandóság 100 százalékos, így itt is magasabb arányban válaszoltak a hölgyek, mint maga a frakció összessége.

Végezetül kitérnünk arra, hogy a válaszadók milyen formában jutottak be az országgyűlésbe, egyéni választási kerületben, avagy listán szerezték mandátumukat. Tekintettel arra, hogy a 176 egyéni mandátumból 174-et a Fidesz-KDNP jelöltjei nyertek, és a többi párt válaszadói listáról kerültek a parlamentbe, ezért relevánsabb a Fidesz-KDNP viszonylatában megvizsgálni az egyéni-listás válaszok arányát.[7]

7 A felmérés idején, mint ahogy azt korábban is jeleztük, egy EVK-mandátum és egy listás mandátum betöltetlen volt.

5. ábra: Az egyéni választókerületből és a listáról bekerült képviselők válaszainak megoszlása

Az ábra azt mutatja, hogy az előzetes várakozásunk – miszerint a listáról bekerült képviselők nagyobb számban fognak válaszolni, kompenzálva azt a tényt, hogy kapcsolatuk a választókkal jóval közvetettebb, mint egyéni mandátumos társaiknak – nem igazolódott teljes mértékben, ahogy az sem, hogy az egyéni választókörzetekből bekerültek a polgárokkal való intenzívebb kapcsolattartás céljából fognak többen válaszolni. Ugyanis az egyéni mandátummal rendelkező képviselők esetében 19 százalék, míg a listás mandátummal rendelkezők esetében 35 százalék volt a válaszolási hajlandóság. A Fidesz-KDNP esetében például a 174 egyéni választókerületből bekerült képviselőtől 33 választ kaptunk, míg a 87 „listás" képviselőktől csupán 16-ot (18 %). Ezzel alátámaszthatnánk az egyéni körzetes hipotézisünket, azonban nem lehet egyértelműen állást foglalni. E kérdés megválaszolásához további vizsgálatokra van szükség a jövőben.

Az ismertetett eredmények tükrében a kutatási kérdéseinkre a következő válaszokat kaptuk. Először is (a és b) elmondhatjuk, hogy az „internetfóbia" egyre kevésbé jellemző a Tisztelt Ház képviselőire, hiszen az átlagéletkorok, és különösen a korcsoportok vizsgálatánál jól látszott, hogy az idősebb korosztály sem zárkózik el az internet használatától (az országgyűlés legidősebb képviselőjétől ugyanúgy érkezett válasz, mint a legfiatalabbtól). Ez az állítás még akkor is igaz, ha a válaszok összszázaléka csak 27,6 százalék. Ennek oka ugyanis a Fidesz-KDNP alacsony válaszolási hajlandósága, nélkülük az eredmény jelentősen javul (46,3 %), olyan mértékben, mely már igen jó aránynak számít. Előzetes feltevésünk – az ellenzék pártjai pozíciójuk miatt igyekeznek megragadni minden lehetőséget hangjuk hallatására – nem igazolódott teljes mértékben. Mindemellett a nemek szerinti adatok alapján (c) megállapíthatjuk, hogy a várakozásokkal ellentétben nem a nagy többségben lévő férfi, hanem az erősen kisebbségben lévő női képviselők válaszoltak sokkal nagyobb arányban levelünkre. Az egyéni választókerületből és a listáról való parlamentbe kerülés és a válaszolási hajlandóság (d) viszont ellentmondó. Várakozásunk, miszerint a legtöbb válasz a Jobbik és az LMP frakciójától várható (e), igazolódott.

Általánosítva tehát a végeredményt, akkor van a legnagyobb esélyünk arra, hogy e-mailes megkeresésünkre válasz érkezik, ha egy ellenzéki, 30–39 év közötti, hölgy képviselőt keresünk meg kérdésünkkel. Legkisebb valószínűséggel pedig kormánypárti, 60 év fölötti, férfi kollégája fog reagálni levelünkre.

Következtetések

Kevésnek számít-e a magyar országgyűlési képviselők 27,6 százalékos válaszolási aránya? Esetleg soknak? A kérdés megválaszolása nem egyszerű. Egyértelmű, hogy a nyolc évvel ezelőtti Kumin Ferenc által mért 15 százalék körüli eredményhez képest elmozdulás történt. Az eltérés dinamikája azt mutatja, hogy évente valamivel több, mint 1,5 százalékkal nőtt a válaszolók aránya, azaz évente körülbelül hat képviselővel lettek többen a válaszolók. Ez a logika mentén még 14,5 évre lenne szükség, hogy az Országgyűlés fele reagáljon. Így már igencsak kevésnek tűnik a 27,6 százalékos válaszolási arány. Ebben az esetben azonban nem vettük figyelembe, hogy a következő Országgyűlés várhatóan kisebb lesz, mint a jelenlegi, és nem törődtünk azzal sem, hogy a következő választásokon új személyek kerülhetnek a parlamentbe. Továbbá ez a számolás nem veszi figyelembe, hogy 2003 óta két választás is volt, ahol szintén lecserélődött a parlamenti képviselők egy része, ami eleve megkérdőjelezi az évenkénti válasz-növekedést, helyette inkább ciklikus, négyévenkénti növekedésről kellene beszélni.

További kérdés, hogy lehetett-e volna magasabb a válaszolási hajlandóság? Természetesen igen. Ha például nem ingyenesen elérhető levelezőrendszert használunk, hanem hivatalos egyetemi, vagy valamilyen egyéb, szervezeti címről írunk, várhatóan több válasz érkezett volna. Az általunk használt e-mail cím (interaktivitas.kutatas2011@gmail.com) ugyanis akár spamként, vagy adathalászati kísérletként is felfogható. Nagy valószínűséggel alacsonyabb is lehetett volna a válaszolási hajlandóság, ha a levelünkben nem mutatkozunk be úgy, mint egy egyetemen folyó kutatás résztvevői, hanem csak a saját – a képviselők számára ismeretlen – nevünket írjuk alá. Úgy gondoljuk azonban, hogy a nyilvános levelezőrendszerből, kutatókként bemutatkozva azt a középutat találtuk meg, amivel még nem befolyásoltuk jelentősen a válaszolási hajlandóságot.

Az eredmények tükrében érdemes közelebbről megvizsgálni a bevezetőben röviden elemzett új információs és kommunikációs technológiák és interakció szerepét. Az új IKT-k, és ezen belül is az e-mail valójában csak egy kapcsolattartási lehetőséget nyújt az embereknek. A magyar politikai kultúra intézményi oldala előnyben részesíti a hagyományos kapcsolattartást. Legalábbis azt kell feltételezni abból az adatból, hogy a képviselők több mint kétharmadától nem kaptunk választ egy héten belül. Sokkal rózsásabb a kép, ha csak azokat a képviselőket vizsgáljuk, akiktől érkezett válasz. Az öt negatív és négy kitérő válasz a 106-ból jelzi, hogy akik elfogadták az új technológiákban rejlő lehetőségeket, nem csak saját hasznukra fordítják azokat (információszerzés), hanem hajlandók megosztani is az információkat, ami e tanulmány keretében tárgyalt kutatás esetében a kérdésünkre kapott választ jelenti. Ez utóbbi bíztató képet fest a jövőre nézve, hiszen – mint ahogy azt már jeleztük – várható a válaszolási hajlandóság növekedése. Árnyaltabb képet kapunk azonban, ha az interakciót is bevonjuk a vizsgálatunkba.

Kutatásunk során Kiousis elmélete alapján tekintettük interaktív médiumnak az e-mailt. Ehhez azonban arra volt szükség, hogy hét napban maximalizáljuk a beérkező válaszok fogadását. Egy hét ugyanis még magában hordozza a mindennapi élet ciklikusságát – például valamilyen egyéb elfoglaltsága miatt nem tudja azonnal megnyitni levelezését, elromlott a számítógépe, más leveleket fontosabbnak ítélt stb. A többi három szempontnak alapvetően megfelelt az e-mail, a kétirányú kommunikáció lehetősége adott volt, az adó és a vevő szerepe felcserélődhetett és a kommunikáció függőséget tartalmazott, több szolgáltató közreműködésével valósult meg a levélváltás. Ennek tisztázása után McMillan felhasználószempontú interaktivitás-elmélete alapján az a kép rajzolódik ki, hogy az országgyűlési képviselők többsége a felhasználótól a rendszer irányába zajló interaktivitás híve. Az eredmény nem meglepő, korábbi kutatások azt mutatják, hogy a magyar parlamenti pártok és képviselők közösségi-web használata egy-két kivételtől eltekintve viszonylag gyerekcipőben jár (Balogh, 2011). Kevés tartalom és még kevesebb megosztás jellemzi. Kutatásunk mellékszálaként összegyűjtöttük a képviselők személyes honlapjait. E szerint több mint 230 képviselőnek van valamilyen típusú saját honlapja.[8] Magas szám, azonban ne feledkezzünk meg arról, hogy a személyes honlapok épp az egyirányú kommunikációra alkalmasak, ami csak tovább erősíti a felhasználó rendszer irányú interaktivitást. A képviselők közösségi-web használata – amely McMillan szerint a felhasználótól a másik felhasználó felé irányuló interaktivitás lenne – azt mutatja, hogy nem a kétirányú kommunikáció gyakorlatát erősíti, hanem az egyirányú

8 A Fidesz-frakció képviselőinek például a fidesz.hu nyújtja a technikai hátteret, és így a saját honlap alatt sok esetben a következő formulát kell érteni, képviselőneve.fidesz.hu.

kommunikáció (például saját honlapok) web 2.0-s köntösbe bújtatott válfaját. Itt kap helyet a kutatásunk is. A kapott válaszok száma alapján arra a következtetésre jutottunk, hogy a képviselők többsége inkább híve az egyirányú, mintsem a két- vagy többirányú kommunikációnak, még akkor is, ha az olyan, a külvilág számára zárt csatornán történik, mint amilyen az elektronikus levél.

Más oldalról nézve a kutatás jól illeszkedik a nemzetközi vizsgálatok eredményéhez. Akárcsak a külföldi társaik, a magyar képviselők is előszeretettel előzik meg a két- vagy többirányú kommunikáció nem várt, kellemetlen következményeit azzal, hogy előnyben részesítik a felhasználó rendszer irányú kommunikációt. Williams és társai (2006) szerint az egyik felhasználótól a másik felé irányuló kommunikációt inkább kampányidőszakban, a kulisszák mögött zajló események bemutatására használják a politikusok. Ezt az állítást azonban nem áll módunkban sem alátámasztani, sem megcáfolni a magyar viszonyok tekintetében, mivel a 2011. esztendő nem volt választási év. Így csak annyit mondhatunk, hogy a magyar képviselők elektronikus levelekre adott válaszolási hajlandósága alapján nem fedezhető fel számottevő különbség az interaktivitásban a külföldi, elsősorban egyesült államokbeli politikusokhoz képest.

Irodalom

Balogh Csaba (2011): A politikai közösségiweb-használata Magyarországon. *Médiakutató*, nyár. 29–38.

Barber, Benjamin R. (2003 [1984]): *Strong Democracy. Participatory Politics for a New Age*. Berkeley: University of California Press.

Bimber, Bruce (2003): *Information and American Democracy. Technology in the Evolution of Political Power*. Cambridge: Cambridge University Press.

Bohman, James (1996): *Public Deliberation. Pluralism, Complexity, and Democracy*. Cambridge, Mass: The MIT Press.

Chambers, Simone (2009): Rhetoric and the Public Sphere. Has Deliberative Democracy Abandoned Mass Democracy? *Political Theory*, 37/3. 323–350.

Cohen, Joshua (1996): Procedure and Substance in Deliberative Democracy. In: Seyla Benhabib (ed.): *Democracy and Difference. Contesting the Boundaries of the Political*. Princeton, NJ: Princeton University Press. 95–119.

Dessewffy Tibor & Ravasz Ábel (2009): A változás hálózatai. Social networking, a millenniumi generáció és az Obama kampány. *Politikatudományi Szemle*, 18/2, 103–119.

Dryzek, John S. (2002): *Deliberative Democracy and Beyond. Liberals, Critics, Contestations*. Oxford: Oxford University Press.

Hallin, Daniel C. & Mancini, Paolo (2008): *Médiarendszerek. a média- és politikai rendszerek három modellje*. Budapest: Alkalmazott Kommunikációtudományi Intézet – Gondolat.

Kiousis, Spiro (2002): Interactivity. A concept explication. *New Media & Society*, 4/3, 355–383.

Kumin Ferenc (2003): Az informatika kettős szerepe a Magyar Országgyűlésben. *Köz-Politika*, 2003/7, 16–26.

KSH – Központi Statisztikai Hivatal (Virágh Eszter) (2011): *Internethasználat Magyarországon a népszámlálás tükrében*. http://www.nepszamlalas.hu/index.php?menu=1002&langcode=hu (utolsó letöltés: 2011. december 19.).

Margolis, Michael & Moreno-Riaño, Gerson (2009): *The Prospect of Internet Democracy*. Farnham: Ashgate.

Mazzoleni, Gianpietro (2000): A Return to Civic and Political Engagement Prompted by Personalized Political Leadership? *Political Communication,* 17/4, 325–328.

McMillan, Sally J. (2002): Exploring models of interactivity from multiple research traditions: Users, documents, and systems. In: Leah A. Lievrouw–Sonia Livingstone (eds.): *The Handbook of New Media. Social Shaping and Consequences of ICTs*. Thousand Oaks: Sage. 163–182.

Merkovity Norbert (2009): Barack Obama elnöki kampányának sajátosságai. Mitől működnek a hálózati közösségek? *Médiakutató*, tavasz. 97–106.

Moy, Patricia & Gastil, John (2006): Predicting Deliberative Conversation. The Impact of Discussion Networks, Media Use, and Political Cognitions. *Political Communication*, 23/4, 443–460.

Stromer-Galley, Jennifer (2004): Interactivity-as-product and interactivity-as-process. *The Information Society*, 20/5, 391–394.

Stromer-Galley, Jennifer–Foot, Kirsten A. (2002): Citizen perceptions of online interactivity and implications for political campaign communication. *Journal of Computer-Mediated Communication*, 8/1, online elérhető: http://jcmc.indiana.edu/vol8/issue1/stromerandfoot.html (utolsó letöltés: 2011. december 8.).

Tedesco, John C. (2007): Examining internet interactivity effects on young adult political information efficacy. *American Behavioral Scientist*, 50/9, 1183–1194.

Vedel, Thierry (2003): Political communication in the age of the Internet. In: Philippe J. Maarek & Gadi Wolfsfeld (eds.): *Political Communication in a New Era. A cross-national perspective*. London: Routledge. 41–59.

Williams, Andrew Paul & Trammell, Kaye & Postelnicu, Monica & Landreville, Kristen D. & Martin, Justin D. (2005): Blogging and hyperlinking. Use of the Web to enhance viability during the 2004 US campaign. *Journalism Studies*, 6/2, 177–186.

Williams, Andrew Paul & Trammell, Kaye & Postelnicu, Monica & Landreville, Kristen D. & Martin, Justin D. (2006): Evolution of Online Campaigning. Increasing Interactivity in Candidate Web Sites and Blogs Through Text and Technical Features. *Mass Communication & Society*, 9/1, 21–44.